

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-233-3-25>

Рафальська Олена

докторка філософії в галузі права

ПОНЯТТЯ «МНОЖИННІСТЬ УЧАСНИКІВ» У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Сформульовано визначення понять «множинність» і «процесуальна співучасть». Здійснено порівняльну характеристику даних категорій та окреслено спільні та відмінні ознаки, види й основні способи регулювання. Оцінено зміст прав та обов'язків усіх учасників процесу, умови виникнення правовідносин за процесуальної співучасті в адміністративному процесі.

Розглянуто питання про статус сторін в адміністративному провадженні як з позиції наукового базису, так і практичного, нормативного регулювання адміністративних правовідносин. Обґрунтовано положення співпозивача та співвідповідача у процесі та правову реалізацію їхніх прав і законних інтересів у співвідношенні стосовно третіх осіб.

Сформульовані висновки та пропозиції, які можуть слугувати рекомендаціями для суб'єктів законодавчої влади під час підготовки проектів законів і нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері адміністративного судочинства України.

Пропонується деталізація норм, спрямованих на затвердження такого поняття, як «процесуальна співучасть», обґрунтування співпозивачів і співвідповідачів та регламентація їхніх прав і обов'язків, що забезпечувало б швидку та належну роботу суду.

Ключові слова: процесуальне законодавство, адміністративний процес, множинність, процесуальна співучасть, адміністративне судочинство, груповий позов, ефективність правового регулювання.

Вступ

Розвиток сучасного суспільства відбувається за таких умов, де формування цінностей особи, її законних прав та інтересів, сприйняття взаємозумовленості правових категорій є підґрунтям цього процесу. Судовий процес, в даному випадку, є важливим інструментом впливу на його соціальне та економічне життя, що набуває ознак невід'ємного способу забезпечення суспільного правопорядку. Відповідно, специфіка діяльності адміністративних судів має на меті забезпечення реалізації права на захист прав, свобод та інтересів осіб в аспекті публічних, правових відносин у судовому провадженні.

Саме тому сучасна діяльність держави повинна передбачати законодавче закріплення системи економічних, правових і соціальних засобів, дія яких спрямовується на формування сприятливих умов для регулювання відносин, які виникають за умов множинності.

Однак, комплексне дослідження такого механізму адміністративно-правового регулювання в Україні наразі відсутнє.

Продуктивність і процесуальна необхідність вивчення адміністративного судочинства зростає у зв'язку з появою нових специфічних умов, які формуються потребами суспільства, як-от: виокремлення нових підстав і видів позову, міжнародний досвід напрацювання практики, технологічний розвиток.

Чітко постає питання про запровадження нормативної основи, яка б дозволила значно знизити навантаження на судову систему, а постраждалим особам, об'єднавши свої вимоги, надав би можливість ефективніше захищати свої інтереси.

У вітчизняній правовій системі організаційна побудова інституту множинності існує виключно як принцип перспективного законодавства. Спроби дослідити важливі аспекти

вказаного інституту, окреслення його достеменних ознак, чітке формулювання правил для розгляду справи судом на цьому етапі розвитку правового суспільства можливе лише як внесення пропозицій, джерелом яких є призначення справи за процесуальної співучасті, неабияка характерна спрямованість і місце в системі процесуального захисту.

Необхідність захисту інтересів груп осіб, права й інтереси яких порушені за умов однієї і тієї ж правової ситуації, обумовлюють створення та розвиток множинності. В адміністративному процесі це становить вагомий інтерес саме в аспекті його застосування для розв'язання проблем між приватними особами й органами державної влади, місцевого самоврядування, органами АРК Крим. І хоча для адміністративного процесуального права, як і взагалі для українського законодавства, множинність учасників процесу є дещо новим поняттям і не має відповідної нормативної бази, його ефективність перевірена та широко застосовується в інших країнах, досвід яких є важливим для становлення даного інституту в українському суспільстві.

Учасники в справах, де наявна множинність, наділені сукупністю епізодичних інтересів, а також спільних інтересів, які реалізуються планомірно, згуртовано та на високому організаційному рівні. Саме завдяки таким концептам ефективною буде реалізація процесуального законодавства, спрямованого на захист значної кількості осіб.

1. Теоретичні та методологічні засади інституту множинності

У провадженнях з адміністративного судочинства особами, які мають інтерес у справі, є громадяни, державні органи, органи місцевого самоврядування, державні службовці,

організації, підприємства, установи, заклади незалежно від форм власності, які в адміністративному судочинстві прийнято називати сторонами [1].

Сторонами в адміністративному процесі є позивач і відповідач. У Кодексі адміністративного судочинства України закріплено, що в судовому процесі можуть бути, з одного боку, особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин порушено, і звертається до суду за захистом, а з другого – особа, яка, як вважає позивач, порушила його права і повинна усунути це порушення [2].

Судовий захист вважається однією з найпрогресивніших форм захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Це підтверджується тим, що в сучасному регулюванні процесуальних відносин тільки він дає змогу максимально забезпечити можливості безпосередньої участі зацікавлених осіб у вирішенні наявного між ними спору про право. Як наслідок, забезпечується безконфліктність правовідносин, що продукує створення умов для подальшого, поступового, якісного їхнього розвитку та гарантує законність і правопорядок у державі, для відновлення порушеного права.

Прояв комплікаційного суб'єктного складу в адміністративному процесі – саме так можна охарактеризувати множинність учасників. Ця категорія виражається в участі декількох осіб на стороні позивача та/або ж відповідача.

Задля повного осмислення такої детермінації доцільно зазначити, що сучасне адміністративно-процесуальне право поширюється на матеріальні галузі, чітко вказуючи на переваги практики над теорією. Передусім норми адміністративного процесу найбільш пов'язані з матеріальними адміністративними нормами. Матеріальні правовідносини, які передують становленню такого поняття, як участь невизначеного кола

учасників в адміністративному процесі, характеризуються певною низкою ознак. Таким чином, В.М. Бевзенко вказує на такі з них: по-перше, притаманний виключно публічно-правовий характер; по-друге, у них нерідко здійснюються функції та застосовуються методи державного управління; по-третє, це завжди суспільні відносини, урегульовані нормами публічного права; по-четверте, вони завжди складні за суб'єктним складом, адже учасників у таких відносинах завжди декілька; по-п'яте, вони завжди визначаються спірним характером [3].

Наявна необхідність у розрізненні ознак судового провадження, що порушуються за позовами, де учасниками є невизначена кількість осіб, та характерних правових наслідків судових рішень у справах, які виражаються першочергово у процесуальних діях.

Так, у 2006 році у справі «Шокін проти України» заявник стверджував, зокрема, що його права було порушено внаслідок незаконного накладання на нього органами державної влади додаткових зобов'язань зі сплати прибуткового податку. У цій справі мало місце подання двох заяв до суду, де заявник обвинувачував податкові органи в накладенні на нього додаткових зобов'язань і стверджував, що органи державної влади не застосували всі правові засоби для вирішення вказаного спору, тому (в конкретному випадку) суд не задоволений наявним загальним станом національного законодавства з питання, що розглядається у цій справі, навіть якщо припустити, що тлумачення зазначених норм національними органами влади було правильним, і схиляється до об'єднання заяв під час врахування спільності їхнього фактичного та юридичного підґрунтя [4].

Перш ніж відкрити провадження у справі, де має місце множинність учасників, суд має здійснити процедуру так званої сертифікації позову, перевіривши його відповідність певним

умовам [5]. Поняття «перевірка», безперечно, це процес, який свідчить про те, що саме вказаний позов повинен мати суттєві переваги над іншими процесуальними формами захисту.

Так, розглянувши касаційну скаргу на постанову Вінницького апеляційного адміністративного суду у справі за позовом до Головного управління Пенсійного фонду України у Вінницькій області Вінницького обласного військового комісаріату про визнання протиправними дій, Вищий адміністративний суд залишив її без руху, вбачаючи той аспект, що позивачами у справі є понад 200 фізичних осіб, проте заявники касаційної скарги не вказали їхні прізвища, імена та по батькові, а також не зазначили їхні адреси чи інші засоби зв'язку [6]. Даний приклад засвідчує, що, з одного боку, це – прояв множинності учасників у процесі, а з іншого – відсутність чіткого та обґрунтованого поняття вказаної категорії, принципів, заходів забезпечення прав та інтересів громадян на науковому, концептуальному чи то доктринальному рівнях, що має наслідком невизначеність на законодавчому рівні. Необхідно чітко розуміти, що множинність – це не сукупність ознак сторони в процесі, а її характерна ознака – кількість. Даний концепт можна використати для формулювання визначення поняття множинності учасників та інших суб'єктів в адміністративному процесі.

Будь-який механізм, який регулює вирішення певних категорій справ у процесі має ґрунтуватися на певних принципах. Оптимальними для інституту множинності слід сформулювати ті, які достеменно вказуватимуть на особливості його регулювання та підстави здійснення:

- основу позову мають становити обставини, які є повністю або ж частково подібними (тобто предмет спору, предмет позову та предмет доказування).

Існують випадки, коли виникають складнощі у сфері реалізації права на справедливий розгляд справи впродовж розумного строку судом, а саме у частині неузгодженості розмежування вказаних категорій. Варто звернути увагу, що під предметом спору розуміється об'єкт спірних правовідносин, під предметом позову – частина позову, яка містить безпосередню матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, тобто позовні вимоги, предметом доказування – сфера обставин, які встановлюються в конкретній справі та від яких залежить вирішення справи по суті [7];

- вказані справи неможливо ефективно розглянути в індивідуальних позовах кожного з учасників;
- у справах, де наявна множинність учасників, невід'ємним процесом є її окреслення у кількісному значенні, тобто встановлення розміру групи учасників залежно від типу позову: груповий, колективний, масовий або ж інші;
- позивач має надати чіткий опис учасників у справі, на яких спрямований позов.

Не можна заперечувати того, що в судовому провадженні, де ознакою є множинність учасників у процесі, має чітко проглядатись її прерогатива перед індивідуальним провадженням незалежно від того, чи це груповий, масовий, колективний позов, чи це використання такого інституту як процесуальна співучасть тощо.

Хоча сьогодні й не вироблено єдиного підходу до визначення множинності, потреба законодавчого оформлення особливості позовного захисту однотипних інтересів значної кількості осіб наявна, на що неодноразово було звернено увагу в літературі [8]. Цей концепт теоретики та науковці

розкривають кризь категоріальне поняття «процесуальна співучасть», яке визначають через цивільне та господарське процесуальне законодавство. У ч. 2 ст. 32 Цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) зазначено про участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів [9].

Можна констатувати, що вказаний процесуальний інститут властивий цивільному та господарському процесам України. Ситуація з адміністративним процесом дещо проблематична. У нормах КАС України не закріплено положення щодо цього, але п. 4 ч. 1 ст. 106, ч. 3 ст. 106, ч. 1 ст. 258 КАС України [10] дають можливість вказувати, що така категорія йому притаманна і це підтверджено суддівською практикою.

Ототоження таких дефініцій, як «множинність» і «процесуальна співучасть», належить до однієї зі складних проблем не лише теорії адміністративного права, а й правової науки загалом. Для роз'яснення цього аспекту принципове значення має з'ясування обставин, які передують виникненню множинності учасників в адміністративному процесі, тобто визначення публічно-правових відносин. Доцільно звернути увагу на твердження, яке зазначили А. Комзюк, В. Бевзенко, Р. Мельник, що об'єктом правовідносин є те, щодо чого вони виникають, на що спрямовані. Адміністративні процесуальні правовідносини виникають у зв'язку з необхідністю захисту й поновлення порушених, невизнаних, оспорюваних прав та інтересів. Далі автори вказують, що об'єктом адміністративних процесуальних правовідносин є спір про право. Загальний об'єкт поділяється на окремі підвиди. Зазначають вони і про те, що об'єктом правовідносин, пов'язаних з порушенням адміністративної справи в суді, є відкриття провадження у справі, подальший розгляд і вирішення публічно-правового спору [11, с. 72]. Щоби достеменно обґрунтувати наведене твердження, потрібно

конкретизувати, що об'єкт правовідносин у сфері адміністративного судочинства включає дві послідовні концептуальні складові: розгляд адміністративної справи, тобто вирішення певного спору, який утворився з публічних правовідносин між неможновладним суб'єктом та органом державної влади. Інакше кажучи, сторони процесу характеризуються конфліктом, який між ними виник з причини застосування матеріальної норми, результатом розгляду справи, який можна сформулювати як захист приватних і публічних суб'єктивних прав та інтересів особи, захистом права на їх реалізацію, а також охороною порядку реалізації повноважень органами публічної адміністрації.

Так, під час співвідношення таких категоріальних понять слід розуміти, що «перше» є частиною (видом) «другого». Це розглядається через спільні спірні правовідносини, які надважливі й обов'язкові при співучасті та не обов'язкові під час множинності, тобто кількісної характеристики процесу. Наприклад, під час залучення у справу належних сторін так само, як і під час вступу третіх осіб із самостійними вимогами, процесуальної співучасті не виникає, хоча у справі й бере участь декілька позивачів і відповідачів [12].

Вказаний концепт вживається, щоби найбільш повно кваліфікувати кількісне поняття, тобто встановити відповідність такій ознаці, як «декілька учасників у процесі». Це можливо охарактеризувати на підставі різних критеріїв, які покладаються в основу її диференціації. Конкретно це проглядається через такий аспект, як види позову, який може бути груповим, колективним, масовим тощо, а також через механізм процесуальної співучасті, такої обставини, як об'єднання в одне провадження кілька однорідних позовних вимог, залучення до справи інших суб'єктів тощо. Так, розкриваючи сутність зазначеної

категорії, необхідно відзначити охоплення множинністю всіх сфер праввідносин на будь-якій стадії процесу.

Варто зауважити, що визначення видів множинності відбувається на основі різних критеріїв. Найтипівішими її видами є проста, складна та змішана форми множинність. Що стосується класифікації, то з боку процесуально-правового критерію види процесуальної співучасті ототожнюються з класифікацією множинності як більш ширшим поняттям, яким охоплюється «перший» інститут. Звідси витікають категоріальні поняття:

1. Згідно з ч. 1 ст. 32 ЦПК України позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів, що визначає безумовним ініціатором виникнення інституту процесуальної співучасті відповідно до наведеної норми виключно позивача [13]. А у випадку, якщо позов пред'явлений кількома позивачами до одного відповідача, то така множинність є виключно простою.

Так, за позовом у справі від 29 січня 2020 року Велика Палата Верховного Суду задовольнила у відкритому судовому засіданні апеляційні скарги більш ніж 100 осіб та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та відмовила у задоволенні позовних вимог до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про визнання протиправним і скасування рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 02 липня 2019 року № 108/зп-19 про оголошення конкурсу на зайняття вакантних посад суддів місцевих загальних судів [14].

2. Поряд із простою потрібно виділити і складну множинність учасників процесу. Вона виникає у випадку, коли один позивач пред'являє свої вимоги до декількох відповідачів.

Наприклад, у 2021 році Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду частково задовольнив позовну заяву судді Господарського суду

Дніпропетровської області до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя про визнання протиправними і скасування рішень, зобов'язання вчинити певні дії. Верховний Суд визнав протиправним та скасував рішення Вищої ради правосуддя про звільнення позивача з посади але в задоволенні решти позовних вимог відмовив [15].

3. Необхідно, до речі, розглянути і такий вид класифікації, як змішана множинність. Вона проявляється при пред'явленні позову декількома позивачами, до кількох відповідачів, тобто є узагальненням простої та складної множинності.

На практичному рівні ускладнення суб'єктного складу спірних матеріальних правовідносин досить часто продукує виникнення під час розгляду тієї чи іншої справи в судовому провадженні множинності учасників. Вказаний інститут має більш широке застосування у цивільних, господарських та інших судових справах, адже за мету ставиться принцип досягнення процесуальної економії, швидкого та слушного винесення достеменного рішення. Більше того, важливим є встановлення того, яка саме справа розглядається в суді, адже такі розгляди, в яких беруть участь один позивач і відповідач, на сьогодні є винятком із маси справ, які надходять до судових інстанцій.

Відтак, хоч адміністративним процесуальним правом і не передбачено такого інституту, як процесуальна співучасть, досить часто виникають обставини, за яких наявна потреба у додатковому залученні до процесу учасників. Потрібно звернути увагу на подальший розгляд такої справи – він здійснюватиметься за участю співучасників. Загалом, коли у процесі наявний множинний склад учасників справи: по-перше, в ньому беруть участь співпозивачі, по-друге – співвідповідачі, по-третє – треті особи, які заявляють або не заявляють

самостійні вимоги щодо предмета спору. Саме за таких умов виникає нагальна та практична потреба в чіткій теоретичній обґрунтованості тих підвидів множинності учасників у судовому процесі, які найбільш часто виникають.

Процесуальна співучасть – участь в одній справі декількох позивачів або декількох відповідачів, інтереси і вимоги яких не виключають один одного.

Незалежний процесуальний інститут має конкретні ознаки, до яких можна віднести: співучасників, які є прогнозованими суб'єктами саме тих дискусійних матеріальних правовідносин, що становлять елементи предмета судового розгляду; під співучасниками слід розуміти саме тих осіб, які беруть участь в одному й тому судовому провадженні; що ж до обов'язку та права на вимогу, то вони не виключають одне одного для всіх учасників справи; має на меті намір економії: часу, діяльності суду, а також затрачені зусилля учасників справи; за процесуальної співучасті створюється злиття спорів в один, наслідком чого є мінімізація судових витрат, скорочення чисельності судових проваджень, ощадність стосовно часу, який виділяється на достеменну перевірку й оцінювання доказового базису, виключення щодо прийняття розбіжних рішень стосовно однотипних питань у судовому провадженні. Таким чином, інститут процесуальної співучасті – один із проявів принципів процесуальної економії, законності й обґрунтованості.

Процесуальна співучасть, об'єднання позовів для спільного й одночасного розгляду дає змогу пришвидшити вирішення спору, оскільки суд замість кількох окремих справ розглядає одну і, відповідно, приймає одне рішення. Дана категорія можлива тоді, коли інтереси співучасників однієї сторони не суперечать один одному, і виникає на підставі матеріальних правовідносин, які виникли до процесу.

Звертаючи увагу на опосередковане відношення до розгляду справи за множинності учасників у вітчизняній теорії та практиці, необхідним, вагомим кроком є започаткування розбудови інституту процесуальної співучасті. Неодмінно під час реалізації цього інституту потрібно буде враховувати всі недоліки правового спору.

2. Процесуальна реалізація множинності учасників у справі

Метою реалізації механізму адміністративного судочинства є, по-перше, своєчасний розгляд і вирішення справ, по-друге, правильне встановлення суб'єктів спірних матеріальних правовідносин і, по-третє, правильне визначення складу осіб, які беруть участь у справі.

Учасниками справи є сторони та треті особи, що визначено КАС України [1]. Це обумовлюється тим, що завдяки їм виникає та реалізується вказаний процес. Але в контексті дослідження потрібно констатувати відсутність засад щодо залучення в адміністративне провадження співпозивачів та/або співвідповідачів. Хоча процесуальна співучасть в цьому аспекті і спрощує процедуру розгляду справи, адже охоплює в одному провадженні одразу декілька заявлених однотипних вимог, однак сучасне регулювання окресленої проблематики проявляється ускладненнями щодо участі неабиякої кількості осіб в процесі, що спричиняє виникнення фактів, які переобтяжують та ускладнюють розгляд справи.

Так, у справі від 30 липня 2019 року Верховний Суд ухвалив призначити до касаційного розгляду в порядку письмового провадження справу за позовом 107 осіб до уповноваженої особи Фонду, Фонду про визнання протиправним та скасування наказу, зобов'язання вчинити дії [16].

У цьому контексті, щоб чітко позначити загальне поняття множинності, потрібно чітко досягнути зміст форми одночасної

участі декількох позивачів та/або адміністративних відповідачів у межах одного провадження у справі. У такому випадку під формою процесуальної співучасті обґрунтовується чітке сприяння зовнішнього прояву одночасної та колективної діяльності декількох осіб на будь-якій стороні, що характеризує властивість їхнього взаємозв'язку, правового інтересу та способу залучення до адміністративного процесу.

Показовими ознаками, властивими інституту співучасті в адміністративному процесі, є єдність і однотипність зацікавленості, яка формується завдяки загальному юридичному фактові, та реалізація чітко встановлених вимог до осіб, які заявляють права на участь у справі на стороні позивача та відповідача.

Коли предметом процесу є одне багатосуб'єктне спірне матеріальне правове відношення, тобто у випадку, коли предметом спору є колективні права, обов'язки кількох позивачів і відповідачів або права й обов'язки кількох позивачів або відповідачів мають спільні підстави, то це спричиняє виникнення співучасті. У такому випадку без участі в процесі будь-кого з учасників неможливо вирішити спір по суті.

Коли предметом спору є однотипні права й обов'язки, тобто, якщо всіх учасників колегіальних правовідносин об'єднує сумісність зацікавленості, обумовленої спільністю фактів спору, у такому випадку суд постановляє, чи буде колективний розгляд щодо вимог декількох позивачів або до кількох відповідачів сприяти чіткому, правильному та своєчасному розгляду і вирішенню справи. Даний аспект продукує необхідність виділити умови, які сприяють виникненню процесуальної співучасті.

Київський окружний адміністративний суд 24 лютого 2020 року під час розгляду справи щодо позову двох осіб до Голови Софіївсько-Борщагівської сільської ради про визнання

бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії, звертає увагу на те, що відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, суд може, водночас не зобов'язаний, за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи об'єднати в одне провадження декілька справ, а не позовів, за позовами: 1) одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача; 2) одного й того самого позивача до різних відповідачів; 3) різних позивачів до одного й того самого відповідача. Таким чином, за умови множинності сторін згідно з клопотанням учасника справи або з власної ініціативи адміністративний суд має процесуальне право об'єднати в одне провадження кілька адміністративних справ з однорідними позовними вимогами, які базуються на однакових або подібних спірних правовідносинах. При цьому об'єднання справ в одне провадження допускається до початку підготовчого засідання, а у спрощеному позовному провадженні – до початку розгляду справи по суті у кожній із справ. Відтак, таке право виникає лише після відкриття провадження по кожній із справ. Наведені обставини вказують на невідповідність позовної заяви вимогам процесуального закону, а тому позовну заяву залишено без руху [17].

Відповідно до наведеного прикладу, зазначимо, що для усунення недоліків позовної заяви необхідно: 1) надати нормативно-правове обґрунтування щодо підстав та процесуальної можливості звернення з колективним адміністративним позовом; 2) за умов відсутності такої правової норми позивачі зобов'язані подати різні позови (виходячи з того, хто із позивачів залишиться в межах даного провадження, решті позивачам слід подати окремий позов разом із усіма додатними до нього належним чином засвідченими документами); 3) у випадку, коли зазначено чітке посилання на відповідну норму щодо процесуальної можливості подання колективного

позову, позивачі зобов'язані надати суду документи про сплату судового збору, або ж доказів на підтвердження наявності відповідних пільг, що звільняють від його сплати (судовий збір – необхідний спосіб визначення співпозивача як учасника судового провадження, адже, відповідно до Закону України «Про судовий збір», якщо позов подається водночас кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно частці поданих кожним із них вимог окремим платіжним документом, у разі, коли позов немайнового характеру подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, то судовий збір сплачується кожним позивачем окремим платіжним документом у розмірах, установлених положеннями цього Закону [18]).

За наявності у справі декількох осіб, які володіють правом вимоги, повинно існувати «волевиявлення особи», яка має таке право та висловлює бажання брати участь у справі як співпозивач.

На стадії підготовки справи до судового розгляду на суд покладається визначення складу осіб, зокрема й підстав для співучасті. Потім суд зобов'язаний сповістити стосовно того, що в його провадженні перебуває справа, рішення у якій торкається їхніх інтересів, і запропонувати висловити свою позицію щодо вступу в процес.

Необхідно констатувати, що при невиконанні вказаного завдання на підготовчій стадії наслідком може бути прийняття протизаконного рішення, адже вирішення питань стосовно прав та обов'язків осіб, що не залучені до участі в справі, є суттєвим порушенням норм процесуального права, що, у свою чергу, спричиняє очевидне скасування рішення суду або в апеляційному, або ж у касаційному порядку. Але в силу дії принципу

диспозитивності суд не змусить до захисту особистих прав, свобод або інтересів, а тому до судової справи він може залучити тільки співвідповідача, а не співпозивача.

Відповідно до однієї з основних ознак співучасті обов'язок відповідати на вимогу одного зі співучасників не виключає право вимоги іншого. Кожний співучасник у справі виділяється самостійністю у процесі, тобто використання будь-яких процесуальних прав не ставиться у залежність від волевиявлення іншого співучасника. Кожен із позивачів вільний розпоряджатись своїми процесуальними та матеріальними правами, а також обирати спосіб дії у процесі незалежно від інших осіб, які беруть участь на тій же стороні. Однак важливим є те, що інтереси вказаних співучасників всередині самої групи, яка є стороною позивача або відповідача, не мають бути суперечливими стосовно один одного. У такому випадку загальний інтерес, що виник під час процесуальної співучасті, характеризується тим, що спільність зацікавленості співучасників, яка виникає за процесуальної співучасті, виражається в тому, що справа одного співучасника не може бути вирішена за рахунок відмови в задоволенні інтересів іншого.

Зміна предмета позову одним зі співпозивачів припиняє співучасть у цій справі. Співучасть продовжує існувати в тому випадку, якщо предмет позову однаковою мірою змінюють усі співпозивачі, які беруть участь у справі.

Особливістю судового рішення при процесуальній співучасті є те, що суд виносить не окремі рішення по кожному учаснику, а одне рішення, в якому надається відповідь на кожний позов.

Оскільки усі співпозивачі та співвідповідачі заявляються у процесі як самостійні суб'єкти, адже вони наділені однотипними правами та є рівними в правах на реалізацію їхніх

інтересів щодо іншої сторони, важливим є питання, яке стосується надання згоди учасників на їхнє залучення у судове провадження. В такому випадку потрібно скористатися положенням ЦПК України, в якому визначено, що суд може за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи об'єднати в одне провадження декілька справ за позовами різних позивачів до одного й того самого відповідача [19]. Звідси випливає, що при залученні такого суб'єкта до судової справи згода позивача не є обов'язковою.

На відміну від групового, колективного та масового позовів, які обумовлюються множинністю учасників у процесі, які пред'являють спільний позов до суду, при обґрунтуванні положення співпозивача та співвідповідача у процесі та правової реалізації їхніх прав і законних інтересів виникає нагальна необхідність обґрунтування їхнього статусу у співвідношенні щодо третіх осіб, яке характеризується: 1) у самостійних вимогах, які висуваються щодо предмета спору; 2) у заявленні до справи задля захисту своїх прав; 3) однотипною поетапністю вступу у судове провадження; 4) розбіжністю в юридичних інтересах, де для співучасників вони єдині, а у інших – не збігаються; 5) тим, що треті особи можуть вступати в диспут як стосовно позивачів, відповідачів, так і них спільно в одному провадженні, водночас інші оперують фактами з протилежною стороною; 6) відмінністю в залученні до розгляду у справі.

Як суб'єкти адміністративних процесуальних правовідносин треті особи займають особливе місце серед суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин, зважаючи на те, що законодавство зараховує їх до складу основних учасників адміністративного процесу. Так, аналізуючи ч. 1 ст. 47 КАС України від 6 липня 2005 року стає зрозуміло, що до

складу осіб, які беруть участь в адміністративній справі, крім сторін і процесуальних представників, входять також і треті особи [10]. При цьому варто зазначити, що в КАС України немає чіткого визначення поняття третіх осіб. У науково-правових колах обговорюють кілька подібних підходів до визначення сутності третіх осіб, зокрема: суб'єкти адміністративних процесуальних правовідносин, які вступають в адміністративну справу для захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів; особи, які мають правовідносини зі стороною чи сторонами справи й/або заявляють права щодо предмета спору та, як наслідок, рішення в справі може вплинути на їхні права й обов'язки [20]; суб'єкти правовідносин, які вступають у порушену в суді справу для захисту власних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, наділені матеріально-правовою заінтересованістю, яка, як правило, суперечить інтересам позивача й/або відповідача [21; 22]; суб'єкти судового процесу, які для захисту своїх суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів вступають у вже розпочатий процес між сторонами або залучаються до нього та мають юридичний інтерес у справі, відмінний від інтересів сторін [23; 24]; особи, які можуть вступати в справу до прийняття рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їхні права й обов'язки, та бути залученими до участі в справі за клопотанням сторін чи з власної ініціативи [25]. Головна функція інституту третіх осіб – захист тих прав і законних інтересів, що не залежать від прав сторін процесу.

Проаналізувавши наведені підходи, можна виокремити головну характерну ознаку третіх осіб, зокрема й у адміністративному судочинстві, а саме: їхню юридичну пов'язаність з публічно-правовим спором, оскільки рішення, прийняте судом після його розгляду, може вплинути на їхні права,

свободи та законні інтереси. З огляду на це доцільно погодитися з позицією, відповідно до якої участь третіх осіб в адміністративній справі зумовлена тим, що судовий спір між сторонами прямо або опосередковано стосується їхніх прав та інтересів. Захист прав та інтересів, відмінних від прав та інтересів сторін, – не єдина функція інституту третіх осіб. Вони беруть участь у процесі для забезпечення комплексного розгляду справи. Завдяки участі в справі третіх осіб відбувається повне охоплення доказових матеріалів, це допомагає не тільки захисту прав та інтересів третіх осіб, а й достовірному розгляду розпочатої за ініціативою позивача справи загалом. Відсутність у справі третьої особи, зацікавленої у вирішенні спору, матиме наслідком не тільки порушення прав цієї особи, а й допущення помилок у дослідженні обставин справи.

Зважаючи на викладене, їхня участь у справі є формою захисту прав та інтересів, пов'язаних зі спірними правовідносинами. Крім того, за участю третіх осіб суд має змогу повно та всебічно дослідити усі обставини справи і з'ясувати дійсні взаємовідносини учасників спору. Більше того, як слушно зауважує В.М. Бевзенко, треті особи вступають у вже розпочатий процес задля захисту своїх самостійних прав щодо предмета спору чи інтересів, а також того, що їхнє так зване третє становище в адміністративному судочинстві зумовлено тим, що інститут третіх осіб застосовується з метою захисту в «чужому» процесі прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, які охороняються законом.

Таким чином, можливість участі третіх осіб в адміністративному судочинстві є гарантією того, що права й інтереси всіх заінтересованих осіб будуть ураховані під час вирішення адміністративної справи. Треті особи як суб'єкти адміністративних

процесуальних правовідносин, а також їхній правовий статус характеризуються низкою ознак, зокрема:

- а) входять до складу осіб, які беруть участь у справі;
- б) вступають у справу задля недопущення ухвалення судом рішення, що може вплинути на їхні права й інтереси;
- в) вступають у вже розпочатий процес.

Таким чином, треті особи – це суб'єкти адміністративних процесуальних правовідносин, які залучаються до розпочатого адміністративного процесу та мають власну юридичну зацікавленість у результаті розгляду адміністративної справи.

На думку окремих вчених-процесуалістів, критеріями класифікації третіх осіб на два види є відмінність у:

- підставах їх взаємодії із судом;
- змісті правовідносин учасників процесу з судом;
- впливі рішення суду на права й обов'язки третіх осіб.

Саме неоднорідний склад третіх осіб та їх відмінний юридичний інтерес у справі є наслідком того, що рішення суду стосується суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб або побічно на них впливає [26].

Аналізуючи ознаки поділу третіх осіб на види, можна дійти висновку, що основний критерій такого поділу – ступінь їхньої юридичної заінтересованості. Через вказану заінтересованість виникають процесуальні правовідносини між третіми особами та судом.

Вплив судового рішення на права й обов'язки третіх осіб обумовлений тим, що вони мають матеріально-правовий характер відносин тільки з однією зі сторін адміністративного спору та беруть участь у процесі завжди тільки на стороні адміністративного позивача чи відповідача і не пов'язані ніякими матеріальними правовідносинами з іншою стороною. Особи,

які виступають на стороні суб'єктів спірних матеріально-правових відносин, в силу специфіки свого юридичного інтересу не можуть бути визнані співучасниками в судовому адміністративному процесі, тобто співпозивачами чи співвідповідачами.

Матеріально-правові інтереси співпозивачів і співвідповідачів в адміністративному судочинстві збігаються, їхні права, вимоги й обов'язки не виключають одне одного. Саме це дає їм змогу стати однією стороною у процесі. Матеріально-правові інтереси таких осіб мають самостійний характер: вони не збігаються ні з інтересами позивача, ні з інтересами відповідача. Виходячи з цього, закон надає їм процесуальний статус самостійного учасника адміністративного судочинства. Виникнення спору в адміністративних правовідносинах створює підстави для позову, що характеризуються сукупністю методів, які учасники процесу обґрунтовують у своїх вимогах. Упровадження процесуальної співучасті дуже тісно пов'язане з формуванням таких методів, що сприяє адекватному переліку вимог щодо подання позову до адміністративного суду.

Тому оптимальним рішенням для вдосконалення адміністративного процесуального законодавства та практики є впровадження процесуальної співучасті, яка характеризується участю декількох осіб на стороні позивача і/або відповідача, що сприятиме розвитку адміністративно-правової процедури, зверненню до суду за захистом прав та інтересів, дослідженню нових елементів адміністративного судочинства й адаптації судової системи до стрімкого розвитку суспільства.

3. Перспективи розвитку інституту співучасті в адміністративному процесі України

У сьогочасному демократичному суспільстві неможливо уявити державне управління без системи судової влади,

яка чітко функціонує, адже саме вона спрямована на здійснення правосуддя. На практиці така реалізація гарантована п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де вказується, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків [27].

За процесуальної співучасті особи, які вважають свої права порушеними і, відповідно, домагаються справедливості, звертаються до суду з надією вирішити той або інший спір, як і люди, які звертаються в індивідуальному порядку. Суспільством суд сприймається як орган, що уособлює об'єктивність і неупередженість, але функціонування механізму судової системи, спрямованого на швидке вирішення справи, цілком і повністю окреслюється межами ефективної організації правової системи держави.

Сьогодні значення набувають відносини, що поєднують у собі ознаки участі кола осіб у процесі, які характеризуються ідентичними фактично-юридичними підставами. Доцільно зауважити про поширеність таких випадків. Фактично в усіх сферах суспільного життя спостерігаються обставини, що призводить до функціонального обґрунтування та пошуку відповідних процедур судового захисту саме для таких випадків. За рахунок вчинення цих дій стає досяжним вивчення законодавчого закріплення положень у процесуальному законодавстві України, зарубіжних країн та практики їхнього застосування, що надасть можливість систематизовано розкривати зміст і сутність позову за участю декількох осіб на стороні позивача і/або відповідача, та виокремлювати найбільш вигідні й доречні елементи, які регулюють стан провадження у національному законодавстві країни.

Досить ґрунтовно це питання розкривається нормами регулювання англійського судового процесу, де встановлюється, що для доцільного вирішення питання про розгляд справи у представницькому позові суд має керуватись чіткими цілями для досягнення оперативного та своєчасного вирішення спору, тобто спрямувати свою діяльність на захист інтересів численних груп осіб [28, с. 207].

Для цього треба визначити такі форми, у яких може здійснюватися розгляд справ за груповими позовами, та виокремити конкретні умови: розгляд справи за участю декількох осіб здійснюється на підставі позову, в якому зазначені всі учасники в процесі; розгляд справи на підставі декількох позовів, які в обов'язковому порядку мають бути однотипними за предметом і підставою, здійснюється за умови їхнього об'єднання в одне судове провадження; встановлення, що розгляд групових позовів, рішення за якими призведе до виникнення прецеденту, вирішиться судом для захисту прав та інтересів невизначеного кола осіб [29, с. 192].

Накопичення справ призводить до навантаження судового процесу, але за відсутності функціонального переліку засад суд регулює та оцінює правовідносини ще завдяки принципам, тобто визначеним правилам поведінки для учасників у судовому провадженні. Достовірне законодавче оформлення та конфігурація принципів у нормативно-правових актах забезпечить єдність процесуальних норм. Загалом вдалою референцією сучасного процесу, як зазначає О.Н. Здрок, є дія єдиних принципів відправлення правосуддя, що обумовлює зближення типів судочинства та приведення їх до єдиної системи окремих принципів судочинства з метою забезпечення інтеграційних процесів [30].

Утілення принципів і прийомів їхнього застосування можливі тільки в тому випадку, якщо такі форми чітко

встановлені законодавством. Реалізація процесуального судочинства визначається принципами діяльності суду, адже вони сприяють створенню та безперервному функціонуванню судової системи, нормативно фіксують загальні положення організації судової системи і структури її органів, окреслюють специфіку звичаїв судочинства конкретної країни й особливостей застосування положень щодо регулювання органів судової влади та відповідають економічному становищу держави й суспільства.

Перспективи включення інституту множинності до процесуального законодавства в Україні є неминучими, адже законодавча база швидко розвивається і доповнюється, особливо у справах щодо захисту прав, свобод та обов'язків громадян. Такого самого темпу дотримуються і в інших країнах незалежно від впливу багатьох факторів у теорії права, нормативній базі чи у порівняльних аспектах правознавства, незалежно від притаманних їм систем континентального, англо-американського, релігійного права чи правової системи соціалістичних держав.

Так, ці правові сім'ї можна виокремити як універсальні типи розмежування правових систем усього сучасного світу. Якщо провести порівняльний аналіз, то можна стверджувати, що сучасний стан держав світу, їхньої влади та законодавства не може існувати без зовнішнього впливу, а тому на постійній основі відбувається зближення правових систем до оптимального та прийняттого для тієї чи іншої країни регулювання. Не існує в сучасному світі чистої правової системи, що сформувалася без зовнішнього впливу, а право як загальне явище цивілізації підпадає під вплив загальних тенденцій, заснованих на принципах загальнолюдського характеру.

За таких умов для розгляду справ, у яких участь беруть декілька позивачів і/або відповідачів, існують певні загальні, фундаментальні критерії для відкриття провадження,

що беруться за основу під час утворення процесуальної нормотворчої бази в усіх країнах. Варто лише зазначити, що, виходячи з аналізу, проведеного раніше в аспекті групового позову, формування визначення цих підстав можливе завдяки судовій практиці та безпосередньо нормативно-правовій базі, яка закріплює формулювання стосовно інституту множинності для будь-якої країни на міжнародній арені.

В Україні сьогочасні суспільні відносини визначаються постійним ускладненням, участю у процесах чималої кількості суб'єктів і надзвичайно тісним поєднанням державних та приватних основ. Зацікавленість осіб як фізичних, так і юридичних, торкається нових галузей, які перетинаються, створюючи нову складну сферу зв'язків. Розширення демократичних засад функціонування сучасного суспільства, розмежування державних і приватних сфер впливу, полегшення втручання держави в життя людей – усе це реалізує захист прав та інтересів кожного окремого суб'єкта, який вважається потерпілим, та зменшує такими обставинами можливість щодо відновлення істини саме в тих відносинах, де розглядається диференціація майнового стану населення та можливостей запозичення досвіду.

Саме за такої ситуації неодноразово звертається увага на актуальність проблем захисту інтересів осіб, які не регулюються у випадках вирішення справ в аспекті застосування звичних, традиційних механізмів. Конструктивна побудова позову, орієнтована на вирішення певного спору рівних сторін у справі, диктує правила адаптації до такого розгляду конфліктів, де саме розуміння спору про право розширюється в аспекті предмета позовного провадження, зокрема і в розумінні конфліктів, які охоплюють значну кількість учасників у справі.

Ознакою правового спору за участю групи осіб на будь-якій стороні Ш.Б. Кулахметов вважає відсутність конфлікту всередині невизначеної групи осіб і наявність протиріч між кожним учасником у провадженні [31, с. 15].

Звертаючи увагу на практичні способи діяльності процесуальної співучасті в аспекті адміністративного процесу, варто наголосити на необхідності внутрішньої організаційної роботи, пов'язаної з конкретизацією спільної позиції учасників, солідарністю представництва, кращими формами участі осіб у прийнятті рішень, які стосуються провадження у справі. І результативність, і власне можливість провадження у справі залежать від чіткого відтворення волі учасників та представників, які вважаються відображенням єдності в процесуальних відносинах.

У контексті розгляду перспектив розвитку процесуальної співучасті для адміністративного судочинства України доцільно вирішити питання про доцільність такого провадження, де суд має окреслювати учасників як організоване об'єднання в судовому процесі на підставі конкретних ознак: кількісної (як ознаки множинності), що, безумовно, визначається практикою, та спільності інтересів, що стосується окремо кожного інциденту. Досліджуючи вказану правову концепцію, слід роз'яснити, що основа такого інституту залежить від єдності правовідносин як предмета позову.

Повертаючись до аналізу теорії та практики адміністративного судочинства, необхідно зазначити про неврахування у законодавстві критеріїв щодо розгляду адміністративних справ за процесуальної співучасті.

Повна невизначеність на рівні національного законодавства зумовлює необхідність затвердження спеціальних правил стосовно виконання судових рішень, які характеризуються у процесі однотипними правовими вимогами.

В обов'язковому порядку необхідно конкретизувати потреби суспільства у достеменній регламентації таких позовів, як непрямі або ж групові позови. За такої ситуації потрібно підтвердити важливість розроблення чіткої моделі позову, спрямованої на захист суспільного інтересу.

Інститут «class actions» уже давно запроваджено за кордоном, і він довів свою ефективність. Наскільки це нововведення потрібно в нашій країні?

Сьогодні досить поширені випадки порушення подібних за своєю природою прав. При цьому кількість осіб, чиї права були порушені, досить чимала, проте кожна з них окремо подає власні позови до суду. Всі ці позови мають спільні аспекти: суперечка – однакові підстави, а позови – однаковий характер, тому цілком розумно об'єднувати їх у категорію «class action».

Єдність учасників, існування одного інтересу – все це можливе тільки на ґрунті єдності підстав позову. Зазначене, звісно, наводить на думку, що ті висновки науковців, які погоджуються з твердженням «подібність» підстав, є неправильними та недоцільними. Та ні, просто у разі звичайної подібності з'являються перешкоди й загрози для здійснення неефективного провадження в аспекті розрізненості підстав вимог для окремих учасників процесу.

Тому під єдністю підстав потрібно розуміти вимоги, спрямовані на захист прав та інтересів кожного учасника в судовому процесі, що ґрунтуються на фактах, які є конструктивними та єдиними для всіх.

Якщо зважати на відсутність досвіду в розгляді спорів при процесуальній співучасті у вітчизняній правовій системі, то необхідно закликати до того, щоб розпочати процес розбудови цього інституту. Започаткувати вивчення та розвиток процесуальної співучасті доцільно з елементарних ситуацій, де такий

процес виявиться найбільш вдалим, тобто вирішення справи з декількома учасниками на стороні позивача і/або відповідача не створить непорозумінь, навпаки, проявиться найменшою кількістю недоліків.

Для втілення таких пропозицій, враховуючи особливості правової системи нашої держави, вагомого дослідження та оцінювання потребує процесуальна співучасть на предмет її найбільш добірного запровадження та дієвості в межах адміністративного судочинства.

Ознаки, що характеризують такий інститут, уже наявні в судовій практиці. Однак трапляються непоодинокі випадки, коли в судовому провадженні суддям доводиться зіштовхуватись з проблемами, які виникають внаслідок відсутності належного законодавчого підґрунтя. Так, не звертаючи уваги на однотипність фактичних обставин справи, суддя під час судового процесу зобов'язаний виконати всі процесуальні дії, регламентовані законодавством, у межах кожного окремого провадження. Тобто суд повинен у кожному окремому судовому засіданні розглянути неймовірну кількість типових справ, які супроводжуються аналізом фактичних обставин справи, опрацюванням доказів, заслуховуванням сторін у судовому провадженні. Як висновок, суддя зобов'язаний вчинити всі процесуальні дії щодо кожної справи окремо. При запровадженні інституту множинності такі стадії доведеться вчиняти лише в межах одного провадження.

Тому введення такого провадження в адміністративне судочинство України надасть суду можливість приймати рішення на спільних для всіх учасників фактичних підставах. У такому випадку зводяться до мінімуму питання про доведення наявності єдиного інтересу, формування учасників у процесі.

Висновки

Спір, який розглядається в адміністративному провадженні, встановлює сутність складної структури, що роз'яснюється захистом у такому процесі не тільки приватних, а й здебільшого публічних прав. В даному випадку формується особливе значення і серйозність розгляду справи з елементами множинності у відношенні держави та суспільства.

Слід наголосити на тому, що розгляд справ з переліченими елементами змушує враховувати правову сутність консолідації публічних і приватних ознак в одному провадженні. Дане твердження цілком чітко обумовлює необхідність в удосконаленні процесуального законодавства в аспекті регулювання і регламентації процесуальних вимог та засад, які були б прийнятними в сфері розгляду справи.

Задля досягнення такого результату потрібно підбити висновки про необхідність подальшого врегулювання на законодавчому рівні цього інституту в Україні з урахуванням певних категоріальних умов:

- по-перше, неодномоментним є дослідження міжнародного досвіду в сфері запровадження інституту множинності. Тобто, слід всебічно опрацювати можливості щодо адаптації до правової системи України моделі розгляду судового провадження за участю декількох учасників залежно від суб'єкта, який звертається з позовом;
- по-друге, при розгляді проблематики важливим аспектом є зазначення можливостей впровадження такого інституту в адміністративному, цивільному і господарському судочинстві в аспекті розгляду правовідносин, які виникли у спорах та які підлягають вирішенню;

- по-третє, провести дослідження щодо визначення найбільш прийнятної моделі впровадження інституту множинності в українське законодавство;
- по-четверте, необхідно зареґламентувати головні критерії в окремому розділі у процесуальних кодексах і чітко та структуровано їх деталізувати;
- по-п'яте, розглянути варіант застосування методів «opt in» та «opt out» в адміністративному процесі;
- по-шосте, важливим аспектом є визначення юрисдикції судів, їх компетенції та чітко прописати надані їм повноваження щодо розгляду справ за процесуальної співучасті;
- по-сьоме, надати характеристику умов, яким повинен відповідати позов, щоб його було розглянуто в суді;
- по-восьме, зобов'язати учасників адміністративного процесу укласти угоду, у якій має бути зазначений розподіл витрат до моменту подання позову до суду, з метою унеможливлення виникнення спорів між ними;
- по-дев'яте, надати можливість у перекваліфікації справи за індивідуальним позовом;
- по-десяте, завчасно реґламентувати надання можливостей для оскарження рішення кожним із учасників процесу.

Наразі складно стверджувати, що це – один цілісний можливий варіант роз'яснення підстав. Однак саме в такий спосіб буде надано можливість сформулювати єдину, несуперечливу та раціональну модель судового провадження, яку надалі (в разі напрацювання позитивної практики) може бути розширено.

Відповідно до вказаних підстав, неодномоментним є пропозиція ввести до КАС України норми, які регулювали б особливості процедури подання позовів за участю великого кола

осіб. Дані статті повинні чітко регламентувати поняття «участь у справі кількох позивачів або відповідачів», предмет спору, права й обов'язки кількох позивачів або відповідачів, залучення до участі у справі співпозивача та співвідповідача та заміну неналежного відповідача.

Очевидною є необхідність розбудови інституту множинності в українській державі. Особливо, зважаючи на подальше поглиблення відносин з ЄС та прийнятих документів щодо адаптації національного законодавства до норм і стандартів ЄС, а, зважаючи на можливість відстоювання публічного інтересу, інститут процесуальної співучасті сприятиме посиленню утвердження прав та інтересів групи осіб у процесі.

Література:

1. Ківалов С.В. Понятійно-правова характеристика сторін як учасників адміністративного судочинства. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. праць / ред. кол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), М.В. Афанасьєва (заст. голов. ред.), В.М. Дрьомін [та ін.]; відп. за вип. В.М. Дрьомін; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Юрид. л-ра, 2015. Т. 15. 22 с.
2. Осокіна Г.Л. О праве суда выйти за пределы исковых требований. Российская юстиция. 1998. № 6. С. 48–54.
3. Бевзенко В.М. Інститут процесуальної співучасті в адміністративному судочинстві України: сутність та правове регулювання. Держава і право. 2010. № 47. С. 222–227.
4. «Щокін проти України». Справа № 23759/03 та № 37943/06/ Європейський суд з прав людини 974_858. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858
5. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3 (175). С. 35–47.
6. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 13.11.2017 у справі № К/800/37383/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70324944>
7. Щербак Р. Предмет спору, предмет позову та предмет доказування у суді. URL: <http://blog.liga.net/user/rshcherback/article/28074>

8. Аболонин Г.О. Групповые иски. Москва : Норма, 2001. 256 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 02.04.2020 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 28.04.2020 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
11. Комзюк А.Г., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
12. Шакарян М.С. Основы гражданского судопроизводства (значение, некоторые вопросы совершенствования и толкования). Основы гражданского судопроизводства и развитие гражданского процессуального законодательства и теории : сб. науч. тр. / под ред. М.С. Шакарян. Москва : ВЮЗИ, 1982. 147 с.
13. Бичкова С.С. Класифікація цивільної процесуальної співучасті. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 1 (74). С. 33–42.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 січня 2020 року у справі № 9901/378/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87393474>
15. Рішення Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 14 липня 2021 року у справі № 9901/260/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98463281>
16. Ухвала Верховного Суду України від 30 липня 2019 року у справі № 826/12284/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83331010>
17. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 24 лютого 2020 року № 320/1384/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87796219>
18. Про судовий збір : Закон України від 27.02.2020 № 3674-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 14. Ст. 87.
19. Цивільний кодекс України від 28.04.2020 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
20. Подцерковний О.П. та ін. Господарське процесуальне право : підруч. / за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. Харків : Одиссей, 2012. 400 с.
21. Притика Ю.Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.
22. Андрушко А.В. та ін. Цивільний процес : навч. посіб. / за ред. Ю.В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 172 с.
23. Рябенко Ю.Ю. Судовий захист прав споживачів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 205 с.
24. Кройтор В.А. Гражданский процесс. Харьков : Эспада, 2003. 288 с.

25. Когут О.В. Особливості адміністративних проваджень у справах про недобросовісну конкуренцію : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 214 с.

26. Бичкова С.С. Треті особи в цивільному процесі України: поняття, ознаки і види. URL: www.nbuv.gov.ua/old_jrn

27. Конвенція про захист прав та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

28. Аболонин Г.О. Практическое применение групповых исков в некоторых странах мира. Вестник гражданского процесса. 2015. № 4. С. 207–261.

29. Миколаєць В.А. Правове регулювання групового позову у сучасних системах. Актуальні питання юридичної науки: теорія та практика : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Кіровоград, 11.12.2013. Кіровоград : КІДМУ КПУ, 2013. 298 с.

30. Zdrok O.N. Grazhdanskiy protsess zarubezhnykh stran [Civil Process of Foreign Countries]. Moscow, 2005. 176 p.

31. Кулахметов Ш.Б. Особенности рассмотрения арбитражными судами дел о защите прав и законных интересов группы лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2011. 24 с.